

JOLANTA BRZYKCY

Poezja Niny Berberowej. Wstępne rozpoznania teoretyczne

Nina Berberova's poetry: Preliminary theoretical findings

Abstract. The subject of this article is the place of poetry in the literary output of Nina Berberova (1901–1993), a representative of the first wave of Russian emigration, author of short stories and novels about the life of the Russian diaspora, biographical prose (including works about A. Blok, A. Borodin and P. Tchaikovsky) and the famous autobiography *The italics are mine* (1969). Her poems have been pushed into the background of readers' interests and academic reflection by her prose; they are less well known and have not yet been the subject of separate literary studies in Poland. Recognising this gap in research on Berberova's work, I reflect on the reasons for the marginalisation of her poetry. I also attempt to determine its place in Berberova's oeuvre based on her creative biography and the way it is highlighted in her autobiography. Both the facts from Berberova's life and their presentation in her autobiography prove that poetry was an important part of her literary legacy and also crucial factor in shaping her identity. This article serves as an introduction to further research on Berberova's poetry, including an analysis of her poems.

Keywords: Nina Berberova, Russian émigré literature, first-wave émigré, Russian poetry, Russian women's writing

Jolanta Brzykcy, Nicolaus Copernicus University, Toruń – Poland, tomine@umk.pl, <https://orcid.org/0000-0001-9563-0723>

Nina Berberowa (1901–1993) należy do najbardziej rozpoznawalnych przedstawicielek literatury rosyjskiej emigracji pierwszej fali. Była pisarką, poetką, tłumaczką i felietonistką, jej utwory literackie i inne teksty ukazywały się w czołowych czasopismach rosyjskiej diaspory, takich jak „Беседа”, „Последние новости”, „Современные записки”, „Воля России”, „Звено”, „Новый журнал” i wiele innych. Na emigracji przebywała od 1922 roku, w latach 1925–1950 mieszkała we Francji, potem wyjechała na stałe do USA, gdzie, nauczwszy się języka angielskiego, prowadziła wykłady z języka i literatury rosyjskiej na uniwersytetach w Yale i Princeton, na Cornell University, Columbia University i innych.

Na jej dorobek literacki składa się kilkadziesiąt utworów o dużej rozpiętości gatunkowej, m.in.: cykle opowiadań *Święta w Billancourt* (*Бьянкурские праздники*, 1928–1940) i *Ulżenie doli* (*Облегчение участи*, 1949), powieści *Ostatni i pierwsi* (*Последние и первые*, 1930), *Władczyni* (*Повелительница*, 1932), *Akompaniatorka* (*Акомпаниаторша*, 1935), *Bez zachodu słońca* (*Без заката*, 1938), *Przylądek burz* (*Мыс бурь*, 1950–1951), biografie Piotra Czajkowskiego (*Чайковский. История одинокой жизни*, 1936), Aleksandra Borodina (*Бородин*, 1938), Aleksandra Błoka (*Александр Блок и его время*, 1947) i Marii Zakriewskiej-Benckendorff-Budberg (*Железная женщина. Рассказ о жизни М. Закревской-Бенкендорф-Будберг*, 1981), monografia rosyjskiej masonerii *Ludzie i loże* (*Люди и ложи*, 1986) oraz tom wierszy (*Стихи. 1921–1983*, 1984). Za najważniejsze jej dokonanie zwykle się uważa autobiografię *Podkreślenia moje* (*Курсив мой*, wydanie w języku angielskim w 1969, w języku rosyjskim w 1972 roku), o której Jewgienij Witkowski pisał:

Более чем девяносто два года отпустил Господь на земле Нине Николаевне Берберовой именно для того, чтобы она написала „эту книгу” – *Курсив мой*. Не напиши она „этой книги” – жизнь была бы не выкуплена у Бога никакими беллетризованными биографиями, второстепенными стихами, „малой прозой” а-ля парижский Зошенко и даже никакими исследованиями русского масонства (cyt. za: Berberova 1996b: 7).

Dobrze znana w kręgach rosyjskiej diaspory dzięki aktywności twórczej (Śelohaev 75–77; Nikolûkin 64–66), międzynarodową sławę zdobyła u schyłku długiego, trwającego prawie sto lat życia. Stało się tak za sprawą niewielkiego francuskiego wydawnictwa Actes Sud, które, nabywszy w 1985 roku prawa do jej utworów, zaczęło je wydawać w tłumaczeniach na język francuski, a przy każdej edycji organizowało szeroko zakrojoną akcję marketingowo-reklamową. O współpracy tej mówił po latach Iwan Tołstoj, dziennikarz „Radia Wolność”, w jednym ze swych programów z cyklu *Поверх барьеров. Мифы и репутации*:

Трудно сказать, что больше всего привлекло к фигуре почти девяностолетней писательницы маленькое французское издательство „Акт Сюд” из города Арля. То ли перестройка в Советском Союзе и мода на все русское, то ли привычка находить оригинальную личность и „раскручивать” во вселенском масштабе, то ли недавний успех другого эмигранта – Иосифа Бродского, ставшего нобелевской звездой. Но как бы то ни было, в конце 1980-х за Берберову французские издатели взялись, да как! Книга за книгой, плакат за плакатом, телепередачи, интервью. Ее возили всюду, распахивали двери, ни на минуту не отпускали специально приставленного камера-мэна (*Ne ždavšaâ Godo*, źródło elektroniczne).

Podpisanie umowy z Actes Sud zapoczątkowało europejską i północnoamerykańską karierę pisarki, wynagradzając jej lata „wieloletniej, niezasażonej i krzywdzącej anonimowości” (cyt. za: Demidova 2015: 147), na jaką jej twór-

czość była skazana w zmaskulinizowanym i patriarchalnym środowisku literackim rosyjskiej diaspory¹.

Ostatnie lata życia okazały się dla Berberowej pasmem sukcesów zawodowych, które uczyniły ją „żywą legendą” (Demidova 2015: 148). W 1989 roku pisarka została uhonorowana przez francuskie władze odznaczeniem będącym literackim odpowiednikiem Legii Honorowej, w 1990 roku przyznano jej prestiżową Nagrodę Gutenberga (Prix Gutenberg) za francuski przekład autobiografii *Podkreślenia moje*, w 1992 roku otrzymała tytuł *doctora honoris causa* Uniwersytetu w Yale². Stała się postacią medialną, udzielała licznych wywiadów prasowych, była zapraszana do prestiżowych kulturalnych programów telewizyjnych i radiowych, nakręcono o niej kilka filmów dokumentalnych, a kolejne przekłady jej powieści zyskiwały status bestsellerów i wyprzedawały się w szybkim tempie (Banasiuk 2013: 224–237). Jej proza została również dostrzeżona przez twórców filmowych. W 1992 roku na podstawie powieści *Akompaniorka* reżyser francuski Claude Miller nakręcił film pod tym samym tytułem (*The accompanist*). Ponadto pisarkę upamiętniono, nazywając jej nazwiskiem ulicę w podparyskiej dzielnicy Boulogne-Billancourt, która jako rosyjska enklawa przedwojennego Paryża stała się miejscem akcji jej wczesnych opowiadań pt. *Święta w Billancourt*. Ma także Berberowa swój plac (place Nina Berberova) w mieście Arles, gdzie znajduje się siedziba wydawnictwa Actes Sud.

Triumfem okazała się wizyta poetki w Związku Radzieckim w 1989 roku, poprzedzona pierwszymi w kraju publikacjami fragmentów jej autobiografii (w czasopiśmie „Вопросы литературы” [nr 9–11/1988] i „Октябрь” [nr 10–12/1988]) oraz wywiadu z nią (*Ne tol’ko kursiv*). Zaproszona przez Związek Pisarzy Sowieckich, odwiedziła Moskwę i Leningrad, udzielała wywiadów i spotykała się ze środowiskiem literackim oraz z czytelnikami. Wydarzenie to wzbudziło ogromne zainteresowanie po obu stronach opadającej już wówczas żelaznej kurtyny, relacjonowano je w emigracyjnych i sowieckich mediach (Mejlah; Krotenko) jako jedną z oznak rozpoczynającego się po dekadach rozłamu pojednania kultury sowieckiej metropolii i rosyjskiej diaspory.

¹ Zdaniem Olgi Demidowej, Berberowa, obok Galiny Kuzniecowej i Iriny Odojewcewej, należała do nielicznych kobiet, które zdołały przebić się do zdominowanego przez mężczyzn kanonu rosyjskiej literatury XX wieku, jednak stało się tak nie za sprawą jej utworów literackich, a dzięki autobiografii i prozie biograficznej: „Не вызывает сомнений тот факт, что Берберова приобрела и сохранила известность, прежде всего, как мемуаристка, автор художественных биографий и исторического исследования *Люди и ложь* (далеко, впрочем, не достоверного), но не как поэтесса или автор художественной прозы, хотя ей, в отличие от многих «сестер по перу», удавалось печататься в самых крупных изданиях эмиграции” (Demidova 2000: 210).

² Wcześniej tym samym tytułem została uhonorowana przez Glasboro State University (1980) i Middlebury College (1983).

Pokłosem dwutygodniowego (5–20.09.1989) pobytu pisarki w ojczyźnie stały się publikacje jej powieści, opowiadań i wierszy, będące przejawem przywracania do pierwszego obiegu literatury emigracyjnej, dotychczas blokowanej przez sowiecką cenzurę. W latach 90. wydawnictwa rosyjskie chętnie sięgały po dorobek Berberowej, wprowadzając na rodzimy rynek utwory z wczesnego, francuskiego, i późnego, amerykańskiego, okresu jej twórczości. O tym, na ile spontaniczny i tym samym chaotyczny był to proces, świadczy fakt, że jedną z pierwszych publikacji pisarki w Rosji była sztuka *Mała dziewczynka* (*Маленькая девочка*, 1953–1961), sytuująca się z pewnością nie na pierwszym planie jej twórczości (Berberova 1991), zaś *opus magnum* jej życia, głośne i kontrowersyjne *Podkreślenia moje*, które rozślawiły jej nazwisko nie tylko w kręgach diaspory rosyjskiej, ale i poza nią, ukazały się w całości dopiero w 1996 roku (Berberova 1996b), niemal 30 lat po premierze anglojęzycznej (Berberova 1969) i ćwierć wieku po rosyjskojęzycznej (Berberova 1972).

Sławę pisarki ugruntował rozpad Związku Radzieckiego, który zaowocował na Zachodzie modą na wszystko, co sowieckie i postsowieckie (Kur'anova), a także jej śmierć w 1993 roku i stulecie urodzin, przypadające na rok 2001. Oba fakty biograficzne zostały odnotowane przez liczące się periodyki zachodnie i rosyjskie (Collins; Buck; Barker). Mimo iż od śmierci Berberowej mijają trzydzieści trzy lata, pojawiają się kolejne wznowienia jej utworów i prace naukowe na jej temat. Z tych pierwszych odnotujemy tłumaczenie wczesnej powieści *Ostatni i pierwsi*, wydane nakładem angielskiego wydawnictwa Pushkin Press w 2021 roku (Berberova 2021) i zauważone przez recenzentów (Karetnyk; France) oraz *Akompaniatorkę* wydawnictwa Actes Sud, opublikowaną w 2024 roku (Berberova 2024), z tych drugich – francuską biografię pisarki *Świat Niny Berberowej* z 2012 roku (Junker), niedawne teksty kilkorga sławistów (Russo; Mihalevič-Kaplan; Grigorian; Kopper; Güler) oraz wydaną w 2023 roku pierwszą rosyjską biografię *Nina Berberowa: znana i nieznaną*, napisaną przez jej wieloletnią badaczkę Irinę Winokurową (Vinokurova).

Zyskawszy sławę, jaka dla wielu innych pisarzy emigracji rosyjskiej była nieosiągalna, Berberowa wciąż jednak pozostaje postacią nie w pełni rozpoznaną, wydawcy (*ergo*: czytelnicy) i badacze koncentrują się bowiem na jej prozie artystycznej i wspomnieniowej. Prac poświęconych poezji Berberowej jest niewiele (Bel'ska, Bykov). Jednostronność jej postrzegania i ujmowania jest widoczna także w Polsce. Na naszym rynku wydawniczym pisarka funkcjonuje tylko jako autorka autobiografii (Berberowa 1998a)³, a polscy literaturoznawcy zajmują się

³ Poza nią po polsku ukazały się jedynie fragmenty powieści *Żelazna kobieta* (Berberowa 1991) i *Walka* (Berberowa 1998b). Ponadto w 1989 roku w piśmie „Forum” ukazał się wywiad z pisarką przedrukowany z „Le Figaro Litteraire” (Plaetsen, Rouart).

wyłącznie jej prozą (Banasiuk; Biniewska; Kozak; Kuca; Poznańska; Śliwowski; Witczak; Woźniak).

Dysproporcja między recepcją prozy i poezji Berberowej stała się impulsem do powstania niniejszego artykułu, który ma dwa cele: pierwszy to wyjaśnienie przyczyn marginalizacji twórczości poetyckiej pisarki, drugim jest określenie miejsca poezji w całościowym dorobku Berberowej na podstawie materiału biograficznego (droga twórcza pisarki) oraz autobiograficznego (strategia autonarracyjna zastosowana w *Podkreśleniach moich*). Artykuł ma charakter wprowadzenia do dalszych badań nad poezją Berberowej, ogranicza się do sformułowania wstępnych ustaleń i nie obejmuje analizy wierszy poetki.

Za jedną z przyczyn nieobecności poezji Berberowej na rynku księgarskim i pomijania jej w badaniach literaturoznawczych należy uznać niewielkie, w sensie ilościowym, rozmiary dorobku poetyckiego pisarki. Pod względem ilościowym wyraźnie ustępuje on miejsca jej prozie, a dodatkowo przez lata był rozproszony w licznych, niekiedy trudno dostępnych, emigracyjnych periodykach rosyjskich, co bez wątpienia utrudniało szerszy ogląd jej dokonań w tej dziedzinie. Dopiero w 1984 roku pisarka zdecydowała się wydać odrębny tom wierszy (Berberova 1984). Mimo to nie są one tak chętnie tłumaczone na inne języki jak jej proza. Zapoznać się z nimi mogą, poza czytelnikami rosyjskojęzycznymi, tylko ci znający język francuski (Berberova 1998) i włoski (Berberova 2004, 2006). Jedynie pojedyncze wiersze przetłumaczono na język angielski (Berberova 1996a). Co istotne, także dla Rosjan Berberowa pozostaje głównie prozaiczką, na co zwracali uwagę wydawcy jej pierwszego w Rosji tomu wierszy (będącego przedrukiem wydania z 1984 roku):

Нина Берберова [...] выступает в этом сборнике в непривычной современному русскому читателю роли – в роли поэта. Ее стихи, впервые публикующиеся на родине, – полная противоположность мемуарам (Berberova 2015: 4).

O tym, jak dalece poezja Berberowej była i nadal jest *terra incognita*, świadczy wymownie pokutująca do dziś w emigrantologii nieścisłość faktograficzna. Poetka jest autorką zdania „Я не в изгнании, я – в послании”, które, pojawiwszy się w jej *Poemacie lirycznym* (*Лирическая поэма*, 1927), zostało podchwycone, w lekko zmodyfikowanej wersji, przez jej pobratymców. „Мы не в изгнании, мы в послании” stało się dewizą pierwszej fali emigracji rosyjskiej, hasłem odzwierciedlającym misję ówczesnych uchodźców wobec niszczonej przez bolszewików kultury rosyjskiej, a wreszcie aforyzmem odnoszonym do stanu przebywania na obczyźnie jako takiego. Przez lata autorstwo tej frazy błędnie przypisywano koryfeuszom literatury rosyjskiej: Dmitrijowi Miereżkowskiemu bądź Zinaidzie Gippius (*Idei Filosofova*, źródło elektroniczne; Pčelina 41). Dopiero od niedawna niektórzy emigrantolodzy prostują tę pomyłkę (Rodičeva).

Bliższe zapoznanie się z twórczością Berberowej pozwala na sformułowanie tezy, że poezja nie była bynajmniej jej mało istotną częścią. Przeciwnie – w całości kształcie jej aktywności literackiej zajmowała ważne, choć nie centralne miejsce, była stałym, podskórnym nurtem, który pulsował z różną intensywnością, ale przez całe życie i przez to współtworzył artystyczną sylwetkę pisarki. Za takim spojrzeniem na wiersze Berberowej przemawia kilka faktów z jej biografii twórczej, a także ich ujęcie w *Podkreśleniach moich*.

Pierwsze kroki w literaturze Berberowa stawiała właśnie jako poetka. W roku 1921 weszła w krąg twórców skupionych wokół Nikołaja Gumilowa. Zdążywszy go poznać tuż przed jego aresztowaniem w sierpniu tego roku, uczestniczyła w spotkaniach poetyckich odbywających się w pietrogradzkim Domu Sztuk (Дом искусств, tzw. Диск) oraz w kółku poetyckim Dźwięcząca Muszla (Звучащая раковина), które miało swój początek w prowadzonym przez słynnego akmeistę studium.

Z poezją był też związany dwukrotny debiut Berberowej – w Rosji i na obczyźnie. W 1922 roku, na kilka miesięcy przed emigracją, wydrukowała swój pierwszy wiersz w pietrogradzkim almanachu „Ушкуйники” (Berberova 1922), potem gest ten powtórzyła w roku 1923, już na emigracji, w pierwszym numerze pisma „Беседа”, wychodzącego w Berlinie w latach 1923–1925 pod redakcją jej ówczesnego życiowego partnera Władysława Chodasiewicza oraz Andrieja Biełego i Maksyma Gorkiego. Dała się zatem poznać najpierw jako poetka i jako taka została dostrzeżona przez środowisko, o czym świadczy, niewątpliwie nobilitujące dla niej, młodej adeptki sztuki poetyckiej, dwukrotne zaproszenie do udziału w wieczorze poetyckim, zorganizowanym przez Mierzłkowski i Gippius w ramach ich elitarnego stowarzyszenia literackiego Zielona Lampa (Зеленая лампа) działającego w przedwojennym Paryżu. Wieczory z udziałem poetki odbyły się 31 marca 1927 roku i 10 marca 1928 roku (Nikolûkin 1996: 269). Wyrazem uznania dla jej poetyckich dokonań była także ich pochlebna ocena dana przez Gleba Struwego, cenionego krytyka i historyka literatury rosyjskiej emigracji. W swojej monografii *Literatura rosyjska na wygnaniu*, pierwszej, dziś już uchodzącej za klasyczną, pracy aspirującej do miana syntetycznego ujęcia tematu, Struve, poza odrębnym podrozdziałem o prozie Berberowej, zamieścił także kilka uwag o jej wierszach. Zaliczał poetkę do wąskiego grona młodych twórców białej emigracji, którzy zdołali wyrobić sobie nazwisko („поэты с именем” [Struve 60]), zyskali rozpoznawalność, zaświadczywszy ją niekwestionowaną oryginalnością swoich utworów. Miarą aprobaty krytyka dla poezji Berberowej była zarówno precyzyjność jego spostrzeżeń, koncentrujących się na pojedynczych utworach poetki, jak i końcowe stwierdzenie, że jej wiersze zasługują na osobne wydanie:

В Берлине же в 20-е годы проживали две молодые поэтессы, в прошлом участницы петербургской студии Гумилева „Звучащая раковина” – Вера Лурье и Нина Берберова. [...] вторая выдвинулась позже как прозаик и так и не выпустила книги стихов, хотя стихи ее того заслуживали (Struve 173).

Poczynając od lat 20. XX wieku, wiersze Berberowej ukazywały się w rosyjskojęzycznej prasie niemieckiej, francuskiej i amerykańskiej („Современные записки”, „Возрождение”, „Голос России”, „Звено”, „Новый корабль”, „Новый журнал”, „Воля России”, „Мосты”, „Грани”, „Опыты” [Gładkova, Osorgina 51]), weszły również w skład najbardziej reprezentatywnych antologii rosyjskiej poezji emigracyjnej: *Kotwica* (*Якорь*, 1936), *Muza Diaspory* (*Муза Диаспоры*, 1960), *Wspólnota* (*Содружество*, 1966).

Na ich zebranie i opublikowanie w odrębnym tomie poetka zdecydowała się tylko raz i w dodatku późno, w 1984 roku, a więc trzydzieści lat po postulacie Struvego i na kilka lat przed swoją śmiercią. Namówił ją do tego Aleksandr Sumierkin, redaktor wydawnictwa Russica Publishers. Zamysł edycji, w której skład weszło osiemdziesiąt utworów z lat 1921–1983, w tym około trzydziestu nigdy wcześniej niepublikowanych, wydaje się oczywisty: zbiór miał zarówno ukazać w pełnej odsłonie Berberową jako poetkę, jak i podsumowywać jej dokonania w tej dziedzinie.

Jak twierdzą redaktorzy Actes Sud, dokonawszy selekcji wierszy do tomu, Berberowa zniszczyła wszystkie pozostałe (*Anthologie Personelle* 7). Nie oznaczało to bynajmniej jej całkowitego odwrotu od poezji. W trakcie pobytu w ZSRR poetka recytowała swoje wiersze na spotkaniach z czytelnikami, drukowała je sowiecka prasa. Symboliczny wymiar ma fakt, że przed śmiercią Berberowa pracowała z redaktorami Actes Sud nad tomem przekładów jej wierszy na język francuski. Jako przedmowę zaproponowała wybór fragmentów swojej autobiografii, które określiła jako „wspomnienia w poezji”, a które oscylowały wokół jej poetyckich doświadczeń i refleksji. W tomie wydanym już po jej śmierci, w 1998 roku, wydawcy zwracali uwagę na znamienne właściwość stworzonej przez poetkę kompilacji:

Nie można jednak nie zauważyć, że wspomnienia te urywają się w 1922 roku – roku, w którym Nina Berberowa poznała Władysława Chodasiewicza i wraz z nim opuściła Rosję – podczas gdy wszystkie zachowane wiersze, z wyjątkiem pięciu pierwszych, powstały po tej dacie. Jakby był czas, by mówić o poezji, i inny, by się w niej zamknąć, schronić się w niej lub powierzyć jej słowa, które nie mają schronienia gdzie indziej (*Anthologie Personelle* 7).

Autobiografia, w której pisarka zawarła sporo przemyśleń i wspomnień o własnej twórczości poetyckiej, również dobitnie zaświadcza istotność poetyckiego powołania dla tożsamości Berberowej. Szczególnie wiele uwagi poetka poświę-

ciła początkom swojej drogi twórczej, w tym powziętej w wieku dziesięciu lat decyzji, by pisać wiersze. Berberowa zaakcentowała nietypowy dla dziecięcego wieku głęboki namysł nad własną przyszłością i świadomość wagi podejmowanej decyzji. Poszukiwania zawodu przedstawiła po latach jako przejaw emancypacji, rodzącego się w niej wówczas pragnienia niezależności i samoświadomości, które w dorosłym życiu stały się jej znakiem rozpoznawczym:

W niedzięcej sile ledwie sformułowanego pragnienia zdobycia zawodu „na całe życie” [...] dostrzegam teraz rodzaj rekompensaty za to, czego jako dziewczynka byłam pozbawiona. Pragnęłam nie tylko mieć zawód, ale też przeżyć akt jego wyboru, akt świadomej decyzji [...]. Wypisałam więc na arkuszu papieru długą listę wszelkiego rodzaju zajęć, zupełnie nie biorąc pod uwagę tego, że nie jestem chłopcem, lecz dziewczynką, a więc takie zawody, jak strażak czy listonosz, winny zostać wykluczone. [...] Przypatrywałam się swojej liście tak, jakbym stała przed ladą z rozłożonymi na niej różnościami: świat stoi otworem, weszłam w niego i oto leżą rozsypane przede mną w bezładzie jego skarby. Bierz za darmo! Wszystko jest twoje! Chwytaj, co zdołasz! [...]

I oto po długich rozmyślaniach [...] przyszła decyzja. Wtedy gwałtownie wypłynęły ze mnie wiersze: zatapiały mnie, nie byłam w stanie ich powstrzymać, pisałam dziennie po dwa albo trzy, odczytywałam je sobie samej, [...], rodzicom, znajomym, komu popadło. To surowe poczucie profesji nie opuściło mnie już przez całe życie (Berberowa 1998a: 30–31)⁴.

Pisarka uwypukliła doniosłość podjętego wyboru także poprzez jego skonstruowanie z typową dla dzieciństwa infantylnością:

miałam [...] dziesięć lat, grałam w różne gry, usiłowałam wykręcić się od odrabiania lekcji, stawiano mnie do kąta [...] – słowem, byłam taka jak inne dzieci. Niezależnie od tego jednak trwała we mnie nieustająca myśl: jestem poetką, będę poetką i chcę się przyjaźnić z takimi, jak sama jestem, chcę czytać poetów, chcę rozmawiać o wierszach (s. 31).

W wieku szkolnym fascynacja poezją, lektura cudzych wierszy i tworzenie własnych, wprowadziły w jej życie silny podział na prozaiczną codzienność i „zdumiewający, kuszący świat” twórczości (s. 82):

Dwója z fizyki i pała z niemieckiego na chwilę mnie otrzeźwiły, bardzo szybko jednak znów słodko i potajemnie pogrążyłam się w inny wymiar, gdzie nie było ani smutku, ani żalu, ale życie bez końca od wiersza do wiersza (s. 82).

Pisarka szczegółowo zrelacjonowała kolejne etapy swojego poetyckiego rozwoju: pierwsze doznania czytelnicze, literackie olśnienia i rozczarowania, pierwsze autotematyczne refleksje, przyływy natchnienia i twórcze kryzysy, pierwsze sukcesy i porażki, wreszcie – pierwsze kontakty ze środowiskiem rosyjskich

⁴ Przy pozostałych cytatach z autobiografii podaję numer strony w nawiasie.

literatów, poczynając od niespodziewanego i niemającego jeszcze żadnych wymiernych skutków poznania Anny Achmatowej i Aleksandra Błoka w 1915 roku (oboju poetom przedstawiono Berberową jako „dziewczynkę, która też pisze wiersze” [s. 90]), aż do pełnej inicjacji, latem 1921 roku – przyjęcia do kierowanej przez Nikołaja Gumilowa organizacji Związek Poetów (Союз поэтов) na podstawie przedłożonych mu do oceny i zaakceptowanych wierszy. Aktywny (z recytacją własnych utworów) udział w spotkaniach poetyckich piotrogrodzkiego Domu Sztuk, nade wszystko zaś pierwsza publikacja wierszy w zbiorze *Ушкыһнику* z lutego 1922 roku, przypieczętowały oficjalny status Berberowej jako początkującej poetki.

Zacytowane fragmenty *Podkreśleń moich* nabierają szczególnego znaczenia w świetle kluczowych dla poetyki autobiografii kategorii tożsamości narracyjnej Paula Ricouera i paktu autobiograficznego Philippe’a Lejeune’a. Zgodnie z pierwszą opowiadanie o sobie, prowadzenie narracji o swoim życiu jest nieodzowne w procesie ustanawiania własnej tożsamości, zgodnie z drugą – autobiografia jest narzędziem budowania własnego „ja”, w akcie wspominania własnego życia dokonuje się jednocześnie proces uzyskiwania samoświadomości i kreowania samego siebie; odtwarzanie biegu własnego życia jest zarazem jego interpretacją (Poznańska). Do takiego odczytania *Podkreśleń moich* daje asumpt sama Berberowa, gdy na pierwszych stronach utworu zaznacza, że jej celem jest nie tylko „historia mego życia, próba opowiedzenia go w porządku chronologicznym” (s. 17), ale także „wydobycie jego sensu” (s. 17).

Widziane w tej perspektywie akapity autobiografii składają się na kronikę narodzin i wzrastania Berberowej-poetki, tworzą wyrazisty portret dziewczyny i młodej kobiety, która – jak pisała sama o sobie – „naprawdę czuła poezję, żyła nią, karmiła się nią” (s. 73–74). Pisarka konsekwentnie prezentuje swoją młodość jako świadome podążanie ku celowi obranemu w dzieciństwie, wytrwałą realizację zamierzonego planu. Znamienna pod tym względem jest jej wypowiedź ukazująca początkowy etap drogi do poezji: „w tych dziecinnych wierszach zaczynała dźwięczeć pierwsza muzyka prawdziwego życia – woli życia, woli poznania siebie, która swoją powagą i majestatem przyprawiała mnie o drzenie” (s. 61).

Podobną rangę ma drobiazgowa relacja z wizyty w mieszczańskim domu Muruziego przy Prospekcie Litiejnym w Piotrogradzie Związku Poetów, w dniu 27 lipca 1921 roku. Pierwsza rozmowa z Gumilowem i wysłuchanie wystąpienia Gieorgija Iwanowa, Nikołaja Ocupa oraz Gieorgija Adamowicza, zostały przedstawione jako zwieńczenie kilkuletniego procesu poetyckiego konstytuowania się, osiągnięcie celu: „Wszystko się nagle we mnie uładziło. Poczulałam, że istnieję w pełnej zgodzie ze sobą i ze wszystkim, co mnie otacza. Zrobiłam krok ku czemuś i teraz jak fala ogarniał mnie i opływał spokój” (s. 133).

W świetle przedstawionych faktów z biografii twórczej Berberowej, a także jej wspomnień, w których pisarka w sposób jednoznaczny kreuje się na poetkę, trudno zaprzeczyć, że poezja stanowiła ważną część jej aktywności literackiej, była także znaczącym czynnikiem kształtującym jej osobowość twórczą. Z tego względu, a także z uwagi na fakt, że jest ona właściwie nieznana, zasługuje nie tylko na przyznanie należnego jej miejsca w całościowym dorobku pisarki, ale przede wszystkim na rzetelną analizę naukową.

References

- Banasiuk, Elżbieta. „Autobiografia Niny Berberowej *Podkreślenia moje* – historia i struktura formalna dzieła”. *Przegląd Rusycystyczny*, 1, 2009, s. 37–51.
- Banasiuk, Elżbieta. „Ego-idol kreator, propagator i burzyciel mitów. O autobiografii Niny Berberowej *Podkreślenia moje*”. *Studia Rossica XXI: Autobiografie pisarzy rosyjskich*. Red. Alicja Wołodźko-Butkiewicz, Ludmiła Łucewicz. Warszawa, Instytut Rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2012, s. 185–196.
- Banasiuk, Elżbieta. „Koleje losu a wybór strategii pisarskich. Trzy drogi – trzy strategie: Nina Berberowa, Zinaida Szachowskaja, Irène Némirovsky”. *Kultura literacka emigracji rosyjskiej, ukraińskiej i białoruskiej XX wieku. Konteksty, estetyka, recepcja*. Red. Anna Woźniak. Lublin, Wydawnictwo KUL, 2013, s. 219–248.
- Barker, Murl G. „In Memoriam: Nina Nikolaevna Berberova 1901–1993”. *The Slavic and East European Journal*, 38 (3), 1994, s. 553–556.
- Bel’skaâ, Liliâ. „Â ne v izgnan’e, â – v poslan’e”. *Novyj Žurnal*, 290, 2018. Web. 6.09.2025. <https://magazines.gorky.media/nj/2018/290/ya-ne-v-izgnane-ya--v-poslane.html>.
- Berberova, Nina. *Anthologie personnelle 1921–1983*. Trad. Alexandra Pletnioff-Boutin. Arles, Actes Sud, 1998.
- Berberova, Nina. *Antologia personale. Poesie 1921–1933*. A cura Maurizia Calusio. Antella [Bagno a Ripoli], Passigli, 2004.
- Berberova, Nina. *Antologia personale. Poesie 1942–1983*. A cura di Maurizia Calusio. Antella [Bagno a Ripoli], Passigli, 2006.
- Berberova, Nina. „I had a dream...”, „Bed Time”. Trans. James Kates. *Modern poetry in translation. New series*. London, University of London, 10, 1996a, s. 81–84.
- Berberova, Nina. *The italics are mine*. Trans. Philippe Radley. New York, Harcourt, Brace & World, 1969.
- Berberova, Nina. *Kursiv moj: Avtobiografiâ*. Moskva, Soglasie, 1996b.
- Berberova, Nina. *Kursiv moj: Avtobiografiâ*. München, Wilhelm Fink Verlag, 1972.
- Berberova, Nina. *L’accompagnatrice*. Trad. Lydia Chweitzer. Arles, Actes Sud, 2024.
- Berberova, Nina. *The last and the first*. Trans. Marian Schwartz. London, Pushkin Press, 2021.
- Berberova, Nina. „Malen’kaâ devočka”. *Sovremennaâ dramaturgiâ*, 2, 1991, s. 75–109.
- Berberova, Nina. *Nemnogo ne v fokuse. Stihi 1921–1983*. Moskva, AST, 2015.
- Berberova, Nina. „O tom, čto večerom moroznym...”. *Uškujniki. Al’manah*, 1922, s. 3–4.
- Berberova, Nina. *Stihi. 1921–1984*. Posleslovie A. Sumerkina. New York, Russica Publishers Inc., 1984.

- Berberowa, Nina. *Podkreślenia moje: autobiografia*. Przeł. Eugenia Siemaszkiewicz. Warszawa, Noir sur Blanc, 1998a.
- Berberowa, Nina. „Walka”. Przeł. Natalia Woroszyńska. *Literatura na Świecie*, 10 (327), 1998b, s. 117–193.
- Berberowa, Nina. „Żelazna kobieta”. Przeł. Henryk Chłystowski. *Literatura na Świecie*, 2 (235), 1991, s. 112–50.
- Biniewska, Julita. „Nina Berberowa i kronika pierwszej fali emigracji rosyjskiej”. *Slavia Orientalis*, 2, 2013, s. 245–256.
- Biniewska Julita. „Obraz codzienności emigracyjnej w pisarstwie Niny Berberowej”. *Słowianie na emigracji: literatura, kultura, język*. Red. Bronisław Kodzis, Maria Giej. Racibórz, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, 2015a, s. 411–421.
- Biniewska, Julita. *Od dokumentu do fikcji literackiej. Autobiografia i biografia zbeletryzowana w twórczości Niny Berberowej*. Kraków, Wydawnictwo Libron-Filip Lohner, 2015b.
- Biniewska, Julita. „Pokonana czy zwyciężczyni? Wizerunek kobiety w twórczości Niny Berberowej na przykładzie wybranych utworów”. *Między tradycją a nowoczesnością. Tożsamość kobiety w przestrzeni domu, w historii, kulturze i na drogach emancypacji*. Red. Wanda Laszczak et al. Opole, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2014, s. 295–302.
- Buck, Joan Juliet, Richard Avedon. „Postscript. Nina Berberova”. *The New Yorker*, 18.10.1993. Web. 14.11.2025. <https://www.newyorker.com/magazine/1993/10/25/nina-berberova>.
- Bykov, Dmitrij. „Predislovie”. Berberova, Nina. *Nemnogo ne v fokuse. Stihi 1921–1983*. Moskwa, AST, 2015, s. 7–12.
- Collins, Glenn. „Nina Berberova, 92, poet, novelist and professor”. *The New York Times*, 29.09.1993, s. B9.
- Demidova, O’lga. „Émigrantskie dočeri i literaturnyj kanon russkogo zarubež’â”. *Pol. Gender. Kul’tura*. Red. Elisabeth Cheaure. Moskwa, RGGU, T. 2, 2000, s. 205–220.
- Demidova, O’lga. *Izgnan’e kak poslan’e. Èstetiz i ètos russkoj èmigracii*. Sankt-Peterburg, Russkaâ kul’tura, 2015.
- Demidova, O’lga. „Pisatel’nicy russkoj èmigracii: dvaždy Drugie”. *Kobieta I/Jako Inny. Mit i figury kobiecości w literaturze i kulturze rosyjskiej XX–XXI wieku (w kontekście europejskim)*. Red. Maria Cymborska-Leboda, Agnieszka Gozdek. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2008, s. 323–326.
- France, Peter. „Two émigré novels”. *Times Literary Supplement*. Web. 16.07.2025. <https://www.the-tls.com/literature-by-region/european-literature/last-and-the-first-nina-berberova-evening-with-claire-gaito-gazdanov-book-review-peter-france>.
- Gladkova, Tat’âna, Tat’âna Osorgina, red. *L’émigration russe. Revues et recueils, 1920–1980. Index général des articles – Русская эмиграция. Журналы и сборники на русском языке, 1920–1980. Сводный указатель статей*. Paris, Institut d’études slaves, 1988.
- Grigorian, Natasha. „Overpopulation in Nina Berberova’s short story. In Memory of Schliemann (1958), in the context of Malthusian theory”. *Natasha Grigorian, Visions of the future: Malthusian thought experiments in Russian literature (1840–1960)*. Boston, Academic Studies Press, 2023, s. 94–104.
- Güler, Gülhanım Bihter. „Čuvstva zavisti i revnosti v povesti Niny Berberovoj *Akkompaniatorša: optika teorii ličnostnyh èmocij*”. *Quaestio Rossica*, 13 (1), 2025, s. 193–210.
- Idei Filosofova byli adresovany nam, potomkam*. Web. 23.07.2025. <https://culture.pl/ru/article/petr-micner-idei-filosofova-byli-adresovany-nam-potomkam-intervyu>.
- Junker, Ida. *Le monde de Nina Berberova*. Paris, Editions L’Harmattan, 2012.

- Karetnyk, Bryan. „*The Last and the First by Nina Berberova – Mother Russia Calls*”. *The Financial Times*. Web. 16.07.2025. <https://www-ft-com.ezphost.dur.ac.uk/content/028088ec-7496-449e-90ec-16de1a4175bf>.
- Kopper, John M. „Alternative émigré places: Berberova, Makine, and the Russian escape from Paris”. *The languages of world literature. Volume 1*. Ed. Achim Hölter. Berlin, Boston, De Gruyter, 2024, s. 341–352.
- Kozak, Barbara. „Emigrowanie w autobiografii Niny Berberowej *Podkreślenia moje*”. *Pisarki rosyjskiej zagranicą – w literaturze, kulturze i korespondencji*. Red. Barbara Kozak, Iwona Anna Ndiaye. Olsztyn, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, 2016, s. 327–336.
- Krotenko, Ūrij. *Nina Berberova. 67 let spustá (1989)*. Web. 16.07.2025. <https://www.youtube.com/watch?v=z3R0hVZ4d7Y>.
- Kuca, Zoja. „Tajna i tainstvennost’ kak fenomen „ženskogo” v tvorčestve Niny Berberovoj”. *Roczniki Humanistyczne*, 59 (7), 2011, s. 25–40.
- Kuca, Zoja. „Ženskoe pis’mo na primere N. Berberovoj i N. Tëffi. Kak i o čem pisali pisatel’nicy-émigrantki”. *Kultura literacka emigracji rosyjskiej, ukraińskiej i białoruskiej XX wieku. Konteksty, estetyka, recepcja*. Red. Anna Woźniak. Lublin, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2013, s. 205–217.
- Kur’ánova, Anastasiá. „*Russkij bum*”: moda na sovětsko-rossijskoe iskusstvo na Zapade. Web. 16.07.2025. <https://artinvia.com/stati-ob-iskusstve/moda-na-sovetsko-rossijskoe-iskusstvo/>.
- Mejlah, Mihail. „*Ne prošlo i semidesáti let... Nina Berberova v Rossii*. Intervyu”. *Literaturnoe obozrenie*, 1, 1990, s. 68–73.
- Mihalevič-Kaplan, Igor’. „Nina Nikolaevna Berberova (1901–1993)”. *God poëzii. 2022*. Sostav. Viktor Fet. Kiiiv, Drukars’kij dvir Olega Fedorova, 2022, s. 578–581.
- „Ne tol’ko kursiv. S Ninoj Berberovoj beseduet Privalov K.”. *Literaturnaá gazeta*, 17.05.1989, s. 15.
- Ne ždavšaá Godo: K stoletiu so dná roždeniá Niny Berberovoj*. 14.10.2001. Web. 17.07.2025. <https://www.svoboda.org/a/24200439.html>.
- Nikolûkin, Aleksandr, red. *Literaturnaá ènciklopediá russkogo zarubež’á (1918–1940)*. T. 1: *Pisatel’i russkogo zarubež’á*. Moskva, ROSSPËN, 1997, s. 64–66.
- Nikolûkin, Aleksandr, red. *Literaturnaá ènciklopediá russkogo zarubež’á. 1918–1940*. T. 2: č. I, Moskva, INION RAN, 2000.
- Pčelina, Ol’ga. „Oni stremilis’ žit’ tak, slovno émigraciá v kul’turnom i filosofskom plane olicetvorâla soboj vsû Rossiû”: fenomen russkogo zarubež’á”. *Fenomen russkoj émigracii*. Red. Oksana Blaškiv, Roman Mnich. Siedlce, Instytut Kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego. Stowarzyszenie, 2020, s. 39–50.
- Plaetsen van der, Jean-Rene, Jean-Marie Rouart. *Forum*, 46, 1989, s. 20–21.
- Poznańska, Justyna. „Narracyjne konstruowanie tożsamości. O autobiografii Niny Berberowej”. *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, 9, 2013, s. 265–278.
- Rodičeva, Liliá. „Á ne v izgnan’i, á v poslan’i Niny Berberovoj: kanonizaciá frazy”. *Tekstologią i istoriko-literaturnyj process. Sbornik statej VII Meždunarodnoj konferencii molodyh issledovatelej*. Red. Alla Burceva et al. Moskva, Obšestvo s o.o. „Buki Vedi”, 2018, s. 143–157.
- Russo Michele. *A plurilingual analysis of four Russian-American autobiographies: Cournos, Nabokov, Berberova, Shteyngart*. Göttingen, V&R unipress, 2020.
- Struve, Gleb. *Russkaá literatura v izgnanii: opyt istoričeskogo obzora zarubežnoj literatury*. N’û-Jork, Izdatel’stvo imeni Čehova, 1956.
- Šelohaev, Valentin, red. *Russkoe zarubež’e. Zolotaá kniga émigracii. Perváá tret’ XX veka. Ènciklopedičeskij biografičeskij slovar’*. Moskva, ROSSPËN, 1997, s. 75–77.

- Śliwowski, René. „Nina Berberowa – niezwykle świadek przełomu wieków”. *Studia Rossica III*. Red. Wiktor Skrunda, Wanda Zmarzer. Warszawa, Instytut Rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego, 1996, s. 145–154.
- Vinokurova, Irina. *Nina Berberova: izvestnaâ i neizvestnaâ*. Sankt Peterburg, Academic Studies Press – Bibliorossika, 2023.
- Witczak, Patryk. „Obraz goroda v prozaičeskom tvorčestve Niny Berberovoj”. *Acta Neophilologica*, 22, 1, 2020, s. 91–102.
- Woźniak, Anna. „V teni mužčiny? Tvorčestvo ženšin-avtorov i èmigrantskij opyt”. *Między tradycją i nowoczesnością. Tożsamość kobiety w przestrzeni domu, w historii, kulturze i na drogach emancypacji*. Red. Wanda Laszczak et al. Opole, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2014, s. 25–37.

